

MAHMUDHOJA BEHBUDI: TÜRKİSTAN'IN AYDINLIK YOLU

Ermatova Zulfiya Abdug'aniyevna,
Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi
Arap Filolojisi bölümü 2. sınıf öğrencisi

Özet. Bu makalede Mahmudhoja Behbudi'nin hayatı ve faaliyetleri ele alınmaktadır. Behbudi, 20. yüzyılın başlarında Türkistan'daki Cedidcilik hareketinin önde gelen isimlerinden biri olarak milli kalkınma ve eğitim alanında önemli katkılarda bulunmuştur. Basın, edebiyat ve eğitim alanlarında aktif olarak çalışmış, "Oyna" dergisini yayımlamıştır. Onun ünlü Padarkuş adlı tiyatro eseri, toplumdaki eski ve yeni fikirlerin çatışmasını yansıtarak halkı bilinçli bir yaşama teşvik etmiştir. Behbudi, makalelerinde milli uyanış, eğitim reformu ve özgürlük fikirlerini savunmuştur. Türkistan'ın bağımsızlığı için verdiği mücadele Sovyet yönetimi tarafından baskı altına alınmış ve 1919 yılında idam edilmiştir. Ancak, onun aydınlanma ve fedakârlık yolundaki mücadelesi halkın gönlünde sonsuza kadar yaşamaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahmudhoja Behbudi, Cedidcilik, Padarkuş, basın, "Oyna" dergisi, Samarkand gazetesi, eğitim reformları, milli uyanış, Türkistan bağımsızlığı.

Mahmudhoja Behbudi, 20. yüzyılın başında Türkistan'daki toplumsal ve siyasi hareketin en büyük temsilcisi ve Özbek kültürünün yeni döneminin kurucusudur. Türkistan modernleşme hareketinin önde gelen lideri, bağımsız bir cumhuriyet fikrinin savunucusu, yeni okul anlayışının teorisyeni ve uygulayıcısıdır. Aynı zamanda Özbek dramaturjisinin temellerini atan ilk oyun yazarı, tiyatro sanatçısı, yayıncı ve gazetecidir. O, tarihimizin son derece zorlu ve karmaşık bir döneminde yaşamıştır. 16. yüzyılda başlayan kriz ve duraklama, iç çekişmeler ve yerel anlaşmazlıklar halkı yıpratmış, bu durumdan yararlanan Rusya ise bölgeyi işgal edip hakimiyet altında tutmaya çalışmıştır. Böyle bir ortamda, tarih sayfalarına "Cedidciler" olarak geçen Behbudi'nin öncülüğündeki vatanseverlerin omuzlarına büyük bir sorumluluk yüklenmiştir: Vatani tamamen yok olma tehlikesinden kurtarmak, genç nesilleri özgürlük ve bağımsızlık ruhuyla yetiştirmek, eğitim ve kalkınma sürecini başlatmak. Onlar, Türkistan'da "Usuli Cedid" ve "Usuli Savtiya" adıyla anılan yeni eğitim sistemini hayata geçirdiler ve modern okul fikrini ilk kez ortaya attılar. Kendi imkanlarıyla okullar açarak gençleri bağımsızlığa hazırladılar. Rus yasalarının izin verdiği ölçüde, Türkistan Müslümanlarının onurunu ve

haklarını savundular ve devrim yıllarında bağımsızlık bayrağını cesaretle dalgalandırdılar.

Bu büyük hareketin öncüsü ve başlatıcısı Mahmudhoja Behbudi idi. 19 Ocak 1875'te Semerkand yakınlarındaki Bahşitepa köyünde, bir din adamının ailesinde dünyaya geldi. Babası Behbudhoja Salihhoja oğlu, Türkistanlı olup Ahmed Yesevi'nin soyundandı. Annesinin dedesi Niyozhoja ise Hive'nin Urgenç şehrinden olup, Emir Şahmurad (1785-1800) döneminde Semerkand'a yerleşmişti. 1894 yılında imam-hatip olarak görev yapan babası Behbudhoja vefat etti. Genç Mahmudhoja, amcası Kadı Muhammed Siddik'in himayesi altında büyüdü. Küçük amcası Molla Adil'den Arapça sarf ve nahiv ilimlerini öğrendi. 18 yaşına geldiğinde mahkemede katip olarak çalışmaya başladı. Azmi ve çalışkanlığı sayesinde Şeriat Mahkemesi'nde kadılık ve müftülük gibi yüksek mevkilere yükseldi.

Rus Cedidcilik hareketinin kurucusu İsmail Bey Gaspıralı, Behbudi'nin dünya görüşünün şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. 1892 yılında Türkistan'daki okulların reforme edilmesi ve "Usuli savtiya" yönteminin uygulanması için Genel Vali N. O. Rosenbach'a bir öneri sundu. Ancak herhangi bir yanıt alamayınca 1893'te Taşkent'e gitti, ardından Semerkand ve Buhara'yı ziyaret etti. Yerel halkla görüşerek ilk yeni yöntemle eğitim veren okulları açmayı başardı. Behbudi, hatıralarında öğretmeniyile yaptığı görüşmeleri büyük bir içtenlikle ve sevgiyle anmıştır.

1899-1900 yıllarında Mahmudhoja Behbudi hac yolculuğuna çıktı. Dünyayı görmek insanda derin izler bırakır. Bu seyahat, onun yeni okul anlayışına olan inancını daha da pekiştirdi. Büyük bir azim ve kararlılıkla 1903 yılında, Semerkand çevresindeki Halvoyi (S. Siddiqi) ve Rajabamin (A. Shakuri) köylerinde yeni okulların açılmasına öncülük etti. Behbudi, bu okullar için ders kitapları hazırlamaya başladı. Peş peşe Risolai Azaredi Saavd (1904), Risolai Geografiai Umrani (1905), Risolai Geografiai Rusiy (1905), Kitobatul-Atfol (1908), Amaliyati İslam (1908) ve İslam Tarihi (1909) gibi eserleri yayımlandı. 1903-1904 yıllarında Moskova ve Petersburg'a, 1907'de Kazan, Ufa ve Nijniy Novgorod'a iş seyahatleri yaptı. Bu, sıradan bir gezi değil, toplumun sorunlarını tartışmak için düzenlenen önemli toplantılara katıldığı bir süreçti. Örneğin, 23 Ağustos 1907'de Nijniy Novgorod'da Rusya'daki Müslümanların yaşamı ve kültürel sorunlarına adanmış bir kongre düzenlendi. Behbudi, Türkistanlı bir grup aydının başında yer alarak bu toplantıda etkili bir konuşma yaptı. Ancak, aydınlanma için sadece okul açmak yeterli değildi. Zamanın olaylarını ve dünyadaki gelişmeleri takip etmek, milletin ve vatanın durumundan haberdar olmak da gerekiyordu. Bir milletin kendini tanıyabilmesi için, kendi iyiliğini ve kötülüğünü görebileceği bir aynaya ihtiyacı

vardı. İşte bu ihtiyaç, Behbudi'yi tiyatroya ve basın dünyasına yönlendirdi. Böylece Özbek tiyatrosunun temellerini atan Padarkuş (Baba Katili) adlı dram sahneye çıktı. Ancak, bu eserin yayımlanması ve sahnelenmesi kolay olmadı. Padarkuş ancak 1913 yılında yayımlandı. Kitabın kapağına, Tiflis sansürü tarafından “Borodino Muharebesi'nin yıldönümüne ve Rusya'nın Fransız işgalinden kurtuluşuna ithaf edilmiştir” ibaresi eklendi. Basım tamamlandıktan sonra bile sahnelenmesi bir yıl sürdü.

Padarkuş, oybirliğiyle Özbek tiyatrosunun ilk örneği olarak kabul edildi. Uzmanlar, hem tür hem de içerik açısından yeni bir Özbek edebiyatı başlatan eser olarak değerlendirdi. “Milli Trajedi” olarak tanımlanan ve üç perde dört sahneden oluşan bu eser, hacim olarak sade, içeriği ise son derece etkileyici ve canlıydı. Hikâye, eğitimsiz bir gencin yozlaşarak kötü yollara sapmasını, kendi babasını öldürmesini ve cehaletin trajik sonuçlarını anlatıyordu.

1913 yılından itibaren Mahmudhoja Behbudi basın alanında aktif olarak çalışmaya başladı. Nisan ayında Samarkand gazetesini yayımlamaya başladı. Bu gazete, haftada iki kez Türkçe ve Farsça olarak basılıyordu. Başlangıçta iki sayfa olarak yayımlanan gazete, daha sonra dört sayfaya çıkarıldı. Ancak, maddi imkânsızlıklar nedeniyle 45. sayıdan sonra yayını durduruldu. Bunun ardından Behbudi, aynı yılın 30 Ağustos'unda “Oyna” dergisini yayımlamaya başladı. Bu haftalık, resimli dergi ağırlıklı olarak Özbekçe olup içinde kısa Farsça şiirler, makaleler ve Rusça duyurular da yer alıyordu. Oyna, Kafkasya, Tataristan, İran, Afganistan, Hindistan ve Türkiye gibi geniş bir coğrafyada dağıtıldı. Ziya Said, “Oyna” hakkında şu sözleri yazmıştır:

“Bu haftalık, resimli dergi büyük ölçüde Özbekçe yayımlanıyordu. İçinde özlü Farsça şiirler, makaleler ve Rusça duyurular da bulunuyordu... Kafkasya'dan Hindistan'a kadar geniş bir alanda dağıtılmıştı... Jadidlerin en sevdiği dergiydi...”

Genel olarak, Mahmudhoja Behbudi'nin halkla ilişkiler alanındaki çalışmaları, edebi yeteneğinin parlak bir yönüdür. Hayatı boyunca yüzlerce makale yazmıştır. Bu makalelerde, millet ve vatan, toplum ve ahlak üzerine düşüncelerini dile getirmiştir. Bazılarına göre bu makaleler 200, bazılarına göre ise 300 civarındadır. Ancak, tüm makaleleri henüz tespit edilmemiştir. Önemli olan, Behbudi'nin 20. yüzyılın başında Türkistan'ın önemli bir siyasi figürü olmasıdır. Millet ve vatanın kaderine dair tüm görüşleri bu makalelerde yer almıştır.

16-23 Nisan 1917'de Behbudi, Türkistan Müslümanları Kongresi'nde, Türkistanlı 150 temsilcinin katılımıyla ulusal kaderin gündemini ele alarak heyecan verici bir konuşma yapmıştır. O, milleti karşılıklı farklılıkları terk etmeye, büyük bir hedef için birleşmeye ve bir ittifak kurmaya çağırmıştır. Aynı anlaşmazlıklarımız

nedeniyle, açıkça şöyle demiştir: “Sömürge yönetimi tarafından yönetileceğiz.” 26 Kasım 1917’de, Kok’taki IV. acil kongrede, bu yıl Türkistan özerkliği ilan edilmiştir. Bu, kolonyalizme karşı bağımsızlık adına ciddi ve cesur bir adımdı. Ruhani babası şüphesiz Behbudi’dir. Ancak, Sovyetler tarafından haince bastırılmıştır. 19-20 Şubat’ta şehir ele geçirilmiş, 10 bin Türkistanlı öldürülmüş ve 180 köy yakılmıştır.

Behbudi, Samarkand’a acı içinde döner. Orada kalamayarak Taşkent’e gelir. Türkistan, Rus Sovyet hükümetinin liderleriyle müzakereler yapmaya çalışır. Ancak, bu müzakerelerin herhangi bir sonuç vermeyeceğini bilmektedir. Sovyetlerin, milleti ve ulusal gelişimi reddeden yolunun, aldatma ve şiddete dayandığını çok iyi bilmektedir. Bu yüzden, 1906’da bunun akıl ve şeriata aykırı olduğunu açıklamıştır.

1919’un baharında, 25 Mart’ta hayalleri yıkılan Behbudi, panik içinde yola çıkar, Şahrisabz’de yakalanır ve yaklaşık iki ay sonra Karshi’ye getirilip hapse atılır. Birkaç gün sonra, Togaybek’in emriyle Karshi Bey, hapishane yakınlarındaki “kraliyet kampı”nda öldürülür.

Behbudi’nin idam haberi, o dönemin başkenti olan Semerkand’a yaklaşık bir yıl sonra ulaştı. 1920 yılının Nisan ayında, tüm Türkistan yas içindeydi. Onun ölümü, sadece bir bireyin kaybı değil, aynı zamanda Türkistan’ın bağımsızlık mücadelesine vurulmuş ağır bir darbe olarak kabul edildi. 1926-27 yıllarında, Karşi şehri tam 11 yıl boyunca Behbudi’nin adıyla anıldı. Ancak, bu isimlendirme sadece bir maskeydi; Sovyet yönetimi, onun gerçek yüzünü halktan sakladı. 1926 yılında Karşi şehrine Behbudi’nin adı verildiğinde, Sovyetler, Cedidcilik hareketini karşıdevrimci ve anti-Sovyet bir hareket olarak kınamak için büyük bir kampanya başlattı. Bu, Behbudi’nin fikirlerini halkın hafızasından silmek için yapılan sistematik bir çabanın parçasıydı.

Bugün ise Behbudi’nin uğruna savaştığı kutsal topraklar artık özgür ve bağımsızdır. O ve onun gibi bağımsızlık mücadelesine ömrünü adanmış kahramanlar, milletin geleceği için kendilerini feda etmişlerdir. Millet ve vatan var olduğu sürece, bu fedakârlıklar unutulmayacak ve Behbudi gibi öncüler, halkın gönlünde ölümsüz kalacaktır.

KULLANILAN EDEBİYATLAR VE KAYNAKLAR:

1. Aliev A. Mahmudxo‘ja Behbudiy. T., 1994.
2. Ahmedov S. O‘limdan qo‘rqmagan mutafakkir. „Sovet O‘zbekistoni san’ati“, 1989.
3. “M a’naviyat yulduzlari” Toshkent, 1999.

4. Qosimov S. Behbudiy va jadidchilik. „O‘zbekiston adabiyoti va san’ati“, 1990.
5. Allworth, Edward A., The Modern Uzbeks: From The Fourteenth Century to The Present A Cultural History, Hoover Institution Press, Standford, 1990.
6. Namazova, N., Istiqlol Qahramonlari - Xoji Muin, Tanlangan Asarlar, Ma’naviyat, Tashkent, 2005.